

46. Черказьянова И. В. Школьное образование российских немцев (проблемы развития и сохранения немецкой школы в Сибири в XVIII–XX вв.) / И. В. Черказьянова. – СПб., 2004.

47. Чернова Т. Н. Российские немцы. Отечественная библиография 1991–2000 гг.: указатель новейшей литературы по истории и культуре немцев России / Т. Н. Чернова. – М., 2001.

48. Шевелева Т. В. Школьное образование в немецких колониях Бессарабии в XIX – начале XX столетия / Т. В. Шевелева // Вопр. германск. истории: сб. науч. тр. / С. И. Бобылева (отв. ред.) и др. – Д., 2001. – С. 135–147.

49. Шевчук Н. Фольксдойче в Транснистрии / Н. Шевчук // Немцы СССР в годы Великой Отечественной войны и в первое послевоенное десятилетие. 1941–1955 гг.: Материалы 7-й междунар. науч. конф. Москва, 19–22 окт. 2000 г. – М., 2001. – С. 223–234.

50. Шемм Х. На десять калорий больше характера / Ханс Шемм: из: Шемм Х. Речи и труды / Ханс Шемм; под ред. Каля-Фуртмана. – Мюнхен, 1935 // Моссе, Дж. Нацизм и культура... – С. 330.

51. Ширах фон Б. Гитлерюгенд / Бальдур фон Ширах: из: Ширах фон Б. Гитлерюгенд: (Идея и структура) / Бальдер фон Ширах. – Лейпциг, 1934 // Там само. – С. 343–353.

52. Юноша с твердым характером: из: Фремденблатт. – 1941. – 30 декабрь // Там само. – М., 2003. – С. 328.

Надійшла до редколегії 03.11.2011

УДК 30 Підгаєцький «1980-ті – 2004»

В. В. Ващенко

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

ЧИТАЮЧИ ПРОФЕСОРА В. В. ПІДГАЄЦЬКОГО: ДЕЯКІ ПРОБЛЕМИ МЕТОДОЛОГІЇ ІСТОРИЧНОЇ НАУКИ

Розглянуто деякі проблеми методології історії у працях проф. В. В. Підгаєцького, показано зв'язок теорії з етичними нормами, у межах яких історик бачив розвиток історичної науки, та тріадним стилем мислення науковця.

Ключові слова: методологія історичної науки, наукова етика, В. В. Підгаєцький, система, модель, тріадний стиль мислення науковця.

Рассмотрены некоторые проблемы методологии истории в трудах проф. В. В. Подгаецкого, продемонстрирована их связь с этическими нормами, в рамках которых историк видел развитие исторической науки, и триадным стилем мышления ученого.

Ключевые слова: методология исторической науки, научная этика, В. В. Подгаецкий, система, модель, триадный стиль мышления ученого.

© В. В. Ващенко, 2012

Some problems of methodology of history and their connection with ethical standards of scholarship in prof. V.V. Pidgaets'ky's works are considered, «triad» style of thinking of the historian is shown.

Key words: methodology of historiography, scholarship ethics, V. V. Pidgaets'ky, system, model, «triad» style of thinking.

*Гуманітарна наука має бути гуманною.
В. В. Підгаєцький*

1. «Герменевтичні капкани» спадщини проф. В. В. Підгаєцького: стиль, наукова теорія, час

У цьому есе ми свідомо йдемо на певні дослідницькі ризики. Насамперед ризиком виглядає сама спроба інтерпретувати сенс методологічного доробку впливового інтелектуала, яким був проф. Віталій Васильович Підгаєцький, у стислому огляді, котрий із жодних причин не може претендувати на тотальність, але має схопити загальний хід думок ученого, який у своїх напрацюваннях таки доволі вдало претендував на певну *теоретичну універсальність*, що у засновках нагадує великі метафізичні системи натурфілософів минулого. Зважаючи на *цілісність* теоретико-методологічних конструкцій українського інтелектуала, московський професор Л. Бородкін – один із дослідників, з яким проф. В. В. Підгаєцького пов'язували довготривалі наукові контакти та дружні стосунки, назвав Віталія Васильовича «філософом історичної інформатики» [1, с. 222].

Іншою рисою спадщини В. В. Підгаєцького, яка кидає виклик інтерпретатору його текстів, є специфіка *письма* вченого, котре також можна назвати *універсальним* у тому значенні, що зорієнтовано воно на різновекторний сенсорний діапазон *белетристики* та *математики*, тобто поєднує одночасно *два домінуючі типи культурних кодів*, які спродуковано у просторі світової літератури та найвпливовішої мови сучасності – мови цифр.

Стилістичний «сплав» цих двох сегментів сучасної культури дозволяв ученому досягати неймовірного *сугестивного ефекту*, у якому способи переконання, побудовані на алгоритмізованій «логіці» цифр, поєднувалися із чуттєвим впливом «заряджених» *емоціями літературних метафор*, котрі отримували, завдяки такому поєднанню із цифрами, стугус *метафор наукових*. Сторінками текстів В. В. Підгаєцького «прогулюються», лагідно тримаючись за руки, «тітонька Поллі» (яка вказувала на проблеми марксистської методології) та «Олівія Ріккі» (котра слугувала образом модельної методології), а десь поодаль знаходиться фігура простофілі «Журдена» (що демонструє шлях від спонтанного моделювання до усвідомленого-наукового) та інтелектуала «Готлоба Фреге» («живого» втілення знакової методології).

Усі ці субститути-відповідники по вісі «людина» / «метод» – веревки «літературних» жіночих та чоловічих образів, відповідальних за певні «методологічні сегменти», – своєю присутністю мали б не лише розбавити сухе письмо кліометриста, а й продемонструвати «людський вимір» формальних процедур кліометрики, переконати читача, що за кожною її методологічною «вправою» стоїть людина – «суб'єкт».

Такий стилістичний «сплав» «літературних метафор» і «цифр» вимагає, попри позірну прозорість та відкритість текстів Віталія Васильовича, приправлених до того ж авторськими інструкціями щодо спектра використання залучених ним дослідницьких прийомів, специфічної *герменевтичної техніки* – особливого читача, здатного виступати і в ролі «лірика», і в іпостасі «фізика» й розрізняти за алгоритмізованою структурою досліджень В. В. Підгаєцького шлейф соковитих значень та безліч аллюзій на твори світової літератури, котрі дуже часто, знаходячись на другому плані, скеровували розгортання самої цієї дослідницької структури. Пошук такого типу читача є доволі складним завданням, хоча б з огляду на узаконену дисциплінарну спеціалізацію знання, пронизану стіною відокремлення «природничих» наук та «гуманітарних», – стіною, яку В. В. Підгаєцький увесь час намагався зруйнувати, насамперед на методологічному рівні.

І, далі, окрім двох взаємопереплених різновидів універсалізму проф. В. В. Підгаєцького – *теоретичного* та *стилістичного*, що не легко даються «мешканцям» розбитої, сегментованої на друзки і скалки постмодерністської реальності, існує ще одна перепона, яка ускладнює засвоєння його спадщини, – своєрідний *крок часу*. Йдеться тут про випадок, коли дистанція часу, яка утворилася з моменту написання життям В. В. Підгаєцького свого останнього рядку, не залишає достатнього простору для осмислення його думок, а історіографічна традиція налічує всього кілька стислих статей [1–4], дотичних до жанру «некролога», що накладає на них певні ритуальні зобов'язання. У такій *історіографічній ситуації* доводиться спиратися, не в останню чергу, на «oral history» – той третій елемент системи історичного знання, який, разом із двома іншими – джерелознавством та історіографією [5, с. 7; 8, с. 373] – виокремлював у своїх дослідженнях Віталій Васильович.

І якщо, з огляду на вищеперелічені труднощі, існує все ж таки деяка можливість щось сказати з приводу методологічної спадщини проф. В. В. Підгаєцького, то лише у формі певних проленгоменів, окремих шкідців, ходінь по слідах, у вигляді радше «вступу до» його методології історичної науки, ніж інтерпретації самої цієї методології. Ми будемо апелювати тут радше до деяких сконструйованих нами (цей «факт» цілком усвідомлюється) згадок-образів, які залишилися в пам'яті від дискусій із ученим, до власних вражень від безпосеред-

нього спілкування з В. В. Підгаєцьким, ніж до логіки системного погляду на його теоретико-методологічну спадщину – цього індикатора науковості, який підносить Віталій Васильович і якого нам, на жаль, досягти не вдається. Ми також вповні свідомі цього.

2. «Дослідницька програма» та «життєвий проект»: народження методології з екзистенційної кризи вченого

Осмысловати «образ» вченого, що залишив по собі В. В. Підгаєцький, почнемо з попередньої пілотної класифікації тих, хто знаходить себе у справі науки.

За тим, якої настанови стосовно науки дотримується людина, що задіяна в наукове підприємство, і яке місце та роль посідає наука як сфера професійної діяльності в житті цієї людини, усіх науковців можна розділити на дві групи.

Перша група вчених (дозволимо тут поєднання термінології *постпозитивістської* філософії науки – у варіанті І. Лакатоса та *екзистенціалізма* – у «редакції» Ж.-П. Сартра) вирізняється тим, що для них, цих учених, *дослідницька програма* та їх власний *життєвий проект* збігаються, а наука постає як різновид *екзистенціалу*. Репрезентанти цієї групи розглядають власну наукову творчість як *екзистенційний вибір*, що нерозривно пов'язаний із *сенсом* їхнього життя. Таких учених сам В. В. Підгаєцький називав «пасічниками» [7, с. 122].

Представники другої групи продукують ситуацію, у якій сфера екзистенційного вибору й «ядро» їх дослідницької програми не перетинаються, а існують приблизно в такий же спосіб, як дві мильні бульбашки у повітрі, при поєднанні яких відбувається не взаємодія, а вибух і знищення. Такі *науковці* (яких ми протиставляємо саме *вченим* з першої групи) мешкають у двох реальностях: *проживають* в одному сенсорному просторі, а *існують* – в іншому, науковому. Більше того, вони часто взагалі не розглядають власну наукову діяльність крізь призму жодної дослідницької програми, а їх справа в галузі науки має суто *ситуативний характер*, тобто визначається як *зовнішніми кон'юнктурами*, так і потребами суто *матеріального характеру*. Таких науковців Віталій Васильович поіменував «безсмертними», надавши цій групі кількісну перевагу порівняно з іншими класами вчених, наявних у сучасній українській історіографії [7, с. 121].

У цьому протиставленні «вчених» / «науковцям», «дослідницької творчості» / «науковій діяльності» проф. В. В. Підгаєцький, безперечно, репрезентував першу частинку поданих опозицій і першу з двох вищезазначених груп учених. Це значить, що його *теоретичні рефлексії*, у тому числі й такі, які стосуються методології, поставали внаслідок певних *екзистенційних криз*, переживалися ним як *реакція* (саме переживалися – часто й *іронічно*, й *трагічно* одночасно) на ці кризи й мають бути проінтерпретовані дослідниками спадщини

Віталія Васильовича з перспектив саморефлексій ученого над *єдністю* його життєвого й наукового шляху. На одну з таких криз періоду 1983–1985 рр., що виникла після захисту істориком кандидатської дисертації у Москві, Віталій Васильович не раз вказував у своїх текстах. Звернув увагу на цей аспект становлення українського вченого і проф. Л. Бородкін [1, с. 223].

Перш ніж перейти до суті цієї кризи, що вплинула на розуміння проф. В. В. Підгаєцьким змісту професійної наукової діяльності та цінності методологічної складової у процесі викладання історії, наголосимо на одному важливому теоретичному аспекті.

3. Сутність навчання історика: дидактика методології В. В. Підгаєцького.

Напевно, від того, з яких перспектив розглядається наукова методологія – з *перспектив дослідника*, залученого до виконання певного наукового проекту, чи з *перспектив викладача* – того, хто має пояснити студентам її змістовні характеристики та дидактичну цінність, наукова методологія постає або як *дослідницький інструментарій*, або як *рефлексія*. Причому якщо в першому випадку важить її, методології, *ефективність*, то в другому – *зрозумілість*. Як викладачу і як вченому, що брав участь у багатьох грантах та міжнародних проектах, В. В. Підгаєцькому доводилося мати справу із цими двома стратегіями конструювання методології.

Пророблена з перспектив дидактики вищої школи, рефлексія над науковою методологією орієнтувала Віталія Васильовича на *фігуру дилетанта* (ще одна підстава для виникнення *ілюзії очевидності сенсу* в його текстах), тобто мала досягти такого рівня прозорості, щоб, як часто зазначав учений, «бути зрозумілою п'ятирічній дитині».

Повертаючись до «кризи 1983–1985 рр.», зазначимо, що ця екзистенційна криза, яку пройшов Віталій Васильович, була пов'язана саме з дидактичною моделлю методології, а суть її полягала в потребі прояснити для себе сенс власного існування в науці, який, не в останню чергу, руба ставив на порядок денний питання сенсу викладання історії: чи має викладач історії у вузі виступати в ролі *ретранслятора*, тобто простого *передавача інформації* студентам, а отже – може бути без втрат замінений на будь-кого іншого, тобто відіграє роль репрезентанта *«людини-маси»*, чи повинен вчити чомусь іншому, наприклад тому, як шукати й *переробляти інформацію*, перетворюючи її на *знання* [8, с. 233, 372–373]. Оскільки криза усвідомлювалася дніпропетровським істориком як екзистенційна, то і своє виправдання вона знаходила в давній мудрості, а саме у притчі, яку Віталій Васильович любив повторювати: «Якщо хочеш дати жебраку милостиню, – дай йому рибу, якщо хочеш зробити його багатим, – навчи його цю рибу ловити» [8, с. 235]. Власне, у цьому слогані: «вудка» за-

мість «риби» вповні могла б бути висловлена, за В. В. Підгаєцьким, суть історичного навчання. Відносно історичної науки це означало, що студент-історик має навчатися *методології дослідження*.

Отже, звідки походить потреба займатися методологією історії, у чому її цінність? Зазвичай необхідність розробляти методологічні проблеми в історичній науці обґрунтовують *прагматичними потребами* дослідницьких практик історика. Проф. В. В. Підгаєцький, як бачимо, при відповіді на це питання пішов іншим, оригінальним шляхом, пояснюючи цю необхідність звернення до методології інтересами самого навчання, *дидактики вищої школи*, тобто вдався не до науково-дослідного, а до дидактичного аргументу.

4. Від історії до методології: до проблеми антиавторитарного «тріадного» стилю мислення проф. В. В. Підгаєцького

Коренева метафора, яка знаходилася в центрі теоретизувань Віталія Васильовича, у тому числі і з приводу методології, – категорія «історії». Український інтелектуал запропонував своє, оригінальне визначення історії: «Історія – це минуле у людині і людина у минулому» [8, с. 372]. Сам історик більше наголошував на гуманній та гуманітарній складовій свого визначення, зазначивши, що в його основі лежить не апеляція до соціальної групи чи класу, а звернення до окремої людини. Можна сказати, що таке вдале, на наш погляд, визначення історії може бути вповні прийнятним для представників ново проголошеного в історіографії України *антропологічного повороту*, наприклад для того напряму, очільником якого є проф. Н. М. Яковенко. Але нас більше цікавить тут не антропологічна спрямованість, а саме *універсалізм* розуміння історичної науки, закладений у такому визначенні В. В. Підгаєцького. Дніпропетровський учений урахував *дуальну* (одночасно й «суб'єктивну», й «об'єктивну») *природу* історичного пізнання.

«Суб'єктивний» елемент цього визначення полягає у визнанні вченим того, що кожна людина є носієм «внутрішньої історії» – пам'яті. І оскільки «минуле у людині» відбиває її індивідуальну історію, остільки воно є «суб'єктивним». Ця імпліцитна апеляція до людської пам'яті, певне ототожнення історії та пам'яті – це той сучасний тренд, який визначає розвиток як модерного, так і постмодерного історіописання. З такої перспективи кожна людина виступає «стихійним істориком» – у тому ж сенсі, у якому кожен історик, як побачимо, є «стихійним модельєром». І з такого ракурсу історія може вважатися справою *«дилетантів»*.

Інша частина визначення «історії» – «людина в минулому» – ставить проблему «об'єктивного», «зовнішнього» пошуку шляхів дослідження місця людини в епохах, що відійшли в минуле. Власне тут і вступають у свої права вчені, фахівці-історики, котрі апелюють

до різних дисциплінарних проектів історії, наприклад до *кліометрики*. Й саме тут виникає потреба на теоретичному рівні осмислити весь процес виробництва історичного знання.

Якщо уявити теоретичну будівлю, яку вибудував проф. В. В. Підгаєцький у формі піраміди, то визначення, котре він дав історії, можна розглядати як вершину цієї піраміди. Власне категорія «історії» – чи не єдина інтелектуальна конструкція, що була «зібрана» українським інтелектуалом за приписами *дуального принципу*. Майже всі інші конструкти, що лежали в основі цієї піраміди, підпорядковувалися *тріадному стилю мислення*. Власне ця тріадність надавала вишуканої завершеності та інтелектуальної стрункості всім теоретико-методологічним побудовам дніпропетровського історика й одночасно виступала, якщо згадати про завжди присутній дидактичний аспект методології В. В. Підгаєцького, чудовою *мнемонічною технікою*, що надавала студентам можливість шукати й майже завжди знаходити «3-й елемент» його теоретико-методологічного каркасу.

Ось далеко не повний список «тріад» проф. В. В. Підгаєцького, які, як абстракції вищого та нижчого рівнів, утворюють своєрідні шари піраміди історичного пізнання.

1. *Історична наука складається з трьох дисциплін: джерелознавства, історіографії та усної історії.*

2. *Загальна теорія історії як науки включає в себе три теоретичні підрозділи: теорію знання, теорію пізнання й теорію інтерпретації (історіографічну традицію).*

3. *Методологію історичної науки утворюють три підсистеми: системна, модельна і знакова.*

4. *Системна методологія, що орієнтована на наукову репрезентацію «об'єктів» як систем, розглядає структуру системи як тріада феномен: як елементи, взаємодію між ними (зв'язки) та нову якість (емерджентність) системи [8, с. 375].*

5. *Модельна методологія базується на «тріаді Олівії Рікі»: всі писемні джерела – знакові моделі, процес їх дослідження – моделювання, а результат дослідження історика – знакова модель [8, с. 379].*

6. *Знакова методологія спирається на тріада розуміння знака, яке український історик позначив як «трикутник» Г. Фреге, кути якого утворюються об'єктом, репрезентацією у свідомості якостей об'єкта та словом як упорядкованою сукупністю літер.*

З чим було пов'язане таке тріадне мислення українського інтелектуала, якому підпорядковувалися всі структурні компоненти історичного пізнання – і *дисциплінарний розподіл*, і *теорія*, і *методологія*?

На наш погляд, такий тріадний принцип структурування відбивав специфіку *антиавторитарного* стилю мислення вченого: відомо,

що пошук відповідної нової наукової методології радянськими істориками другої половини 80-х рр. ХХ ст. був викликаний, між іншим, кризою марксизму – як способу осмислення історичних подій і як відповідною соціальною практикою. Власне марксистсько-ленінська теоретико-методологічна база, або, як іронічно називав її В. В. Підгаєцький, скориставшись алюзією на твір М. Твена, – «святкові окуляри тітоньки Поллі» [8, с. 370], характеризувалася вченим, не в останню чергу, через логіку дуального протиставлення – «класової боротьби» [8, с. 370]. І навіть у тих рідкісних випадках, коли вчений сам звертався до дуального принципу структурування – наприклад, у тому ж таки визначенні історії, він апелював не до *контрадикції*, а до *взаємодоповнення*, намагаючись представити «суб'єктивну» та «об'єктивну» сторони історії як *рівнозначні*, такі що на законних підставах співіснують у процесі історичного пізнання. Такий *антиавторитарний* стиль мислення проф. В. В. Підгаєцького відбивався також, і насамперед, у тій моделі наукової етики, яка мала б регулювати взаємовідносини між ученими в межах співтовариства науковців. Істина, якої дійшов учений і яку любив повторювати в останні роки свого життя: «Для того, щоб запалити свою свічку, – не обов'язково гасити свічку сусіда». Власне марксизм як методологія був неприйнятний для Віталія Васильовича не в останню чергу саме з цих міркувань, оскільки марксизм, на його думку, тримався на теорії класової боротьби, а також розглядав масове вбивство людей – «революційне насильство» як «локомотив історії» [8, с. 370].

5. Системна та модельна методології історії: міркування про ієрархії

Ще одне питання, яке виникає при спробі пов'язати тріадний принцип структурування з антиавторитарним стилем мислення проф. В. В. Підгаєцького, – проблема наявності / відсутності ієрархій у полі запропонованих істориком тріад. Якщо спроектувати дане питання у простір розгорнутих українським інтелектуалом методологій, то тема рівнозначності цих методологій не виглядатиме як другорядна. Сам проф. В. В. Підгаєцький, здається, не задавався питанням стосовно того, яка ж методологія є найбільш важливою для історичної науки, а хід його думок дозволяє припускати, що системну, модельну та знакову методології треба розглядати як рівнозначні методологічної бази історіописання. Проте все ж таки *de facto* саме системна методологія є домінуючою в методологічній тріаді В. В. Підгаєцького. Й не тому, що вона завжди передує в переліку іншим двом методологіям, завжди позначається вченим як перша. Йдеться про те, що розмітка самого простору методології історичної науки здійснюється Віталієм Васильовичем через відсилку до системності: і системна, і модельна, і знакова методології є сутю її *підсистеми*. Тобто системна ме-

тодологія, яка декларується як підсистема, насправді контролює загальний методологічний простір, оскільки через свою «мову» дозволяє трактувати інші дві методології.

Власне системна методологія не може не бути базовою методологією у світі, який сам є системою. Так забезпечувалася єдність *онтологічного* (оскільки світ є системою) та власне *методологічного* (і методологія історії також є системою) аргументів у теорії пізнання В. В. Підгаєцького.

Перші уявлення про системну методологію прийшли до українського історика не з теоретичних трактатів структуралістів, які плідно діяли в цьому напрямі. Хоча можливість почерпнути ці знання із праць представників «московсько-тартуської» школи структуралізму, зокрема текстів Ю. Лотмана та Б. Успенського, була для Віталія Васильовича завжди відкритою, все ж таки його первинні уявлення про системний підхід мали два інші джерела натхнення.

Перше джерело – це знакова праця Д. Ковальченка «Методологія історії» (1986 р.) – автора, якого проф. В. В. Підгаєцький цінував і не раз згадував у своїх працях. Про силу особистого впливу Д. Ковальченка на українського історика вже писав Л. Бородкін, звертаючи увагу на сформульовану Віталієм Васильовичем «аксіому Д. Ковальченка» [1, с. 222–223].

Друге, насправді хронологічно перше джерело, – знакова література, головним чином зарубіжна, або «фольклор освічених людей» [8, с. 7–8], як називав її сам В. В. Підгаєцький. До цієї зарубіжної літератури він мав доступ завдяки перекладам українською, зробленим у журналі «Всесвіт», – ковток інтелектуального повітря для спраглою інтелігента твердої радянської епохи. Таким був шлях Віталія Васильовича від «літературного структуралізму» до «кліометрики» й, відповідно, до системної методології. Саме цей шлях й закарбувався у вченого як у вигляді своєрідного сприйняття ним системної методології, так і у специфіці його письма, на яку ми вже вказували: він обживав формалізований простір методології, яка оперувала мовою цифр та схем-формулярів, надаючи різним системним явищам власні імена зі світової літератури. Це був, серед інших, один із шляхів реалізації вченим принципу: «Гуманітарна наука має бути гуманною».

Віталія Васильовича супроводжувала якась дитяча, наївна віра у раціональність світу, віра в те, що достатньо істориком замислитися над тим, чим він займається в процесі власних історіографічних досліджень, що достатньо зусилля-рефлексії над собою, щоб усвідомити, що всі ми насправді включені у процес стихійного моделювання. Цей шлях перетворення «стихійного модельєра» (вираз Віталія Васильовича) на історика, що робить модельну методологію сферою свого усвідомленого вибору, з усіма наслідками такого вибору – нормами

та вимогами, які висуваються до наукового моделювання, учений назвав *ефектом Журдена* – персонажа Мольєра, який, за сюжетом, дуже зрадив, коли дізнався, що, виявляється, він весь час розмовляв прозою. Так і історики в силу специфіки своєї спеціальності приречені на моделювання, проте більшість із фахівців просто не знають про це.

Цей ефект, з одного боку, тримається на певній *антропології* – на визначенні людини як істоти, що здатна створювати моделі [8, с. 379], а з іншого – на специфіці «об'єкта» історичного дослідження, котре є минулим, пов'язаним з людиною. Специфіка ж історичної науки полягає в тому, що історик має справу не з «об'єктом» в його безпосередній даності, а із залишками інформації щодо цього «об'єкта». Зрозуміло, що самі ці залишки є лише моделлю минулого у тому сенсі, у якому Віталій Васильович визначає модель.

6. Чому методологічна спадщина В. В. Підгаєцького є порівняно незатребуваною на сьогодні: замість післямови

Не лише тому, що «нема пророка у своїй вітчизні». На це питання сам історик відповів у статті «Постмодернізм чи модернізм: уявне минуле чи інваріантне майбутнє?», де зауважив, серед іншого, на традиційній нелюбові істориків до математики. Проблема, здається, є складнішою. Запізніла комп'ютеризація, пов'язана із системною методологією та структуралізмом, прийшла в СРСР у час, коли на Заході з'явилася вже отрута постмодернізму й настав час руйнування, деконструкції систем, а не їх створення. Власне наприкінці 80-х – на початку 90-х рр. Віталій Васильович зі своїми поглядами опинився у Дніпропетровську між двох груп істориків.

Старого консервативного крила, що відстоювало ідеали домінерної історичної науковості XIX ст., – байдуже, чи в її національній («сільські інтелігенти»), чи «інтернаціональній» (імперській або марксистській) інтерпретації. Для постмодерного крила молоді генерації, до рук якої під час перебудовного публікаторського буму потрапили не лише твори структуралістів, але й постструктуралістів, які здійснювали жорстку критику того варіанта системної методології, яку взявся розробляти В. В. Підгаєцький, ця методологія не мала беззаперечного авторитету.

Покоління Віталія Васильовича шукало вихід із методологічної кризи, пов'язаної з квазімарксистською методологією, який Віталій Васильович позначив як «святкові окуляри тітоньки Поллі». Йшов пошук заміни універсальній (в сенсі всеохоплюючій) марксистській методології. Й така заміна бачилася в системній методології – як відповідь на кризу квазімарксизму. Отже, для В. В. Підгаєцького марксизм був живий, навіть дуже живий, у той час як для молоді генерації – вже давно мертвий. Але справа виглядала ще гірше. Мертвою

здавалася й системна методологія, пов'язана з модерністським проектом теоретичного структуралізму.

Таким чином, якщо методологія В. В. Підгаєцького має беззастережне значення, то воно полягає не лише в тому, що йому таки вдалося запропонувати власний варіант системної-модельної-знакової методології, а в демонстрації вдалого досвіду сполучення етичного, гуманного та гуманітарного моменту з формалізмом цієї методології – досвіду бути «кліометристом» і залишатися, у той же час, «гуманітарієм». Віталій Васильович зробив не те, що традиційно роблять представники цеху істориків, які змінили власні переконання на «віру» точних наук. Зазвичай ця зміна історичних переконань супроводжується «оцифровуванням гуманітарного», перекладом «мови наративів» на «мову цифр». Віталій Васильович запропонував іншу стратегію – стратегію перекладу «мови цифр» на «мову літератури» (людини). У такому «адаптованому» варіанті *письмо* та *методологія* В. В. Підгаєцького являє собою готовий для споживання істориками інтелектуальний продукт.

Інтелектуальна спадщина В. В. Підгаєцького – намагання синтетичного погляду на історичні процеси – є своєрідним викликом постмодерній реальності, реальності, яка давно вже не вірить у свою цілісність та логічність, але не полишає сподівань на те, що комусь-таки вдалося й, значить, ще вдасться побудувати свій затишний та внутрішньо несуперечливий світ, у якому можна було б мешкати людині, не втрачаючи людського.

Бібліографічні посилання

1. *Бородкин Л. И.* АКСИОМАТА MINORA: Памяти Виталия Васильевича Подгаецкого / Л. И. Бородкин // Информ. бюл. Ассоциации «История и компьютер». – 2005 (апрель). – № 33. – С. 221–225.

2. *Бородкин Л. И.* Модели, системы, знаки в познавательном пространстве В. В. Подгаецкого: рец. на кн.: Підгаєцький В. В. Основи теорії та методології джерелознавства з історії України ХХ століття. Д.: Вид-во Дніпропетр. ун-ту, 2001. – 391 с. / Л. И. Бородкин // Информ. бюл. Ассоциации «История и компьютер». – 2005 (апрель). – № 33. – С. 230–234.

3. *Бородкин Л. И.* Віталій Подгаєцький: наука как урок нравственности / Л. И. Бородкин // Ейдос: альманах теорії та історії історичної науки. – К., 2006. – Вип. 2. – Ч. 1. – С. 442–457.

4. *Масненко В. В.* «Пасічник», або «кращий землероб» історичної ниви: аграрні сюжети наукової спадщини Віталія Підгаєцького / В. В. Масненко // Укр. селянин: зб. наук. праць. – Черкаси, 2010. – Вип. 12. – С. 28–31.

5. *Підгаєцький В. В.* Джерелознавство ХХ століття: тенденція, акценти, наголоси / В. В. Підгаєцький // Вісн. Дніпропетр. ун-ту: Історія та археологія. – 2000. – Вип. 8. – С. 7–9.

6. *Підгаєцький В. В.* Комп'ютерне моделювання і філософія історії як сукупність інтерпретацій: “Imaginary gardens with real toads in them”? Варіації на тему

Маріани Мур. Версія третя / В. В. Підгаєцький // Ейдос. Альманах теорії та історії історичної науки. – К., 2006. – Вип. 1. – С. 122–137.

7. Підгаєцький В. В. «Орач льодовика» і його «історії» як метафори минулих часів / В. В. Підгаєцький // Україна модерна. – 2005. – Ч. 9. – С. 106–124.

8. Підгаєцький В. В. Основи теорії та методології джерелознавства з історії України ХХ століття / В. В. Підгаєцький. – Д.: Вид-во Дніпропетр. ун-ту, 2001.

Надійшла до редколегії 14.11.2011

УДК 94(477)

Ю. А. Святець

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

**ПРОФЕСОР МИКОЛА ПАВЛОВИЧ КОВАЛЬСЬКИЙ (1929–2006)
ЯК ПЕДАГОГ ТА ОРГАНІЗАТОР НАУКИ**

Всвітлені основні аспекти педагогічної, науково-дослідної та організаційної діяльності засновника дніпропетровської школи джерелознавців, доктора історичних наук, професора М. П. Ковальського.

Ключові слова: аспірантура, дидактика, дисертація, історичне джерелознавство, методологія історії, музейна справа, навчально-методична література, педагогічна думка, студентський науковий гурток.

Освещены основные аспекты педагогической, научно-исследовательской и организационной деятельности основателя днепропетровской школы источниковедов, доктора исторических наук, профессора Н. П. Ковальского.

Ключевые слова: аспирантура, дидактика, диссертация, историческое источниковедение, методология истории, музейное дело, учебно-методическая литература, педагогическая мысль, студенческий научный кружок.

The basic aspects of pedagogical, research and organizational activity of founder of Dnepropetrovsk school of researchers of historical sources, doctor of historical sciences, Professor M. P. Kovalsky are lighted up in the article.

Key words: аспирантура, didactics, dissertation, historical source study, methodology of history, museum business, educational and methodical literature, pedagogical idea, student's scientific group.

У 2011 р. відбулися п'яті роковини із дня смерті одного з видатних істориків, засновника потужної української школи джерелознавців Миколи Павловича Ковальського. Під його керівництвом були підготовлені й захищені 28 кандидатських дисертацій аспіран-